

Rewindykacje dóbr kultury z ZSRR po II wojnie światowej (I)

ЗАГАД № 1

Часовага Упраўлення горада Гродна і Гродненскага Уезда ад 24 IX-39 г.

У некалькіх параках і белапеніскай ў горадзе і уездзе загаданы:

1) Усім прамавіцям горада Гродна ў адмысловым тэрмін, а на Гродзенскаму ўезду у прадзеіх тэрмін, даць усе агульнавядомы і звычайныя зброі, калі знойдзены, як у асабістым парастані, а таксама і ў службовым парастані, выдзюку на разнастайны буйныя паліцыя рэчэй, а таксама знойдзеныя ў устаноўках іх папярэдавацца.

2) Прыбё зброі пазаварыцца кругласутачна ў г. Гродна ў павяшанай буйнага староства, а ў сельскіх мескасцях Славенскай Камітэтай, калі ў іх дадзены тэрмін збавіцця сабраваць зброю даць у г. Гродна.

3) За змяшчэнне рэчэй рассярваніцца аліватцы пазаварыцца прызначыцца да суровай адказнасці.

Старшыня Часовага Упраўлення
г. Гродна і Гродзенскага уезда
И. ЖЫТКОЎ

г. Гродна, 24 верасня 1939 г.

Rozkaz gen. Żytkoja

W celu uniknięcia wszelkiego rodzaju nieuzasadnionych pogłosek na temat działań niemieckich i sowieckich wojsk działających w Polsce, rząd ZSRR i rząd Niemiec oświadczają, że działania tych wojsk nie mają celów sprzecznych z interesami Niemiec lub Związku Sowieckiego i nie przeczą duchowi ani literze Paktu o Nieagresji. [...] Przeciwnie, zadaniem tych wojsk polega na tym, aby przywrócić w Polsce porządek i spokój, naruszone przez rozpadnięcie się państwa polskiego i pomóc ludności Polski w przebudowie warunków jej państwowego istnienia.¹

17 września 1939 r. Armia Czerwona wkroczyła na ziemie wschodnie II Rzeczypospolitej. Po zajęciu tych terenów administracja cywilna i wojskowa w sposób zorganizowany prowadziła działalność rabunkową na tym obszarze. Rozkazy generałów Timoszenki, Żytkoja czy Kowalowa stanowiły porządek prawny dla terenów okupowanych. Wielu mieszkańców Lwowa, w obawie przed aresztowaniami, przekazało swoje zbiory do bibliotek i muzeów, przede wszystkim do Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (w tym Muzeum im. Lubomirskich). W październiku specjalna komisja, w której skład wchodził I. Sirik i M. Bażan, dokonała przeglądu muze-

ów lwowskich. Wnioski zawarto w raporcie skierowanym do U. Burmistrzki, sekretarza Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy.²

Na początku 1940 r. przeprowadzono reorganizację muzeów, co sprzyjało rozproszeniu i zniszczeniu wielu przedmiotów z polskich kolekcji i zbiorów. Upaństwowiono zbiory należące do fundacji i osób prywatnych. Po reorganizacji we Lwowie znajdowało się sześć muzeów: Lwowska Galeria Obrazów, Lwowskie Muzeum Historyczne, Muzeum Przemysłu Artystycznego, Prehistoryczne, Etnograficzne i Ukraińskie Muzeum Narodowe. Natomiast zlikwidowano m.in. Muzeum im. Lubomirskich, Muzeum Archidiecezjalne i Muzeum Historyczne miasta Lwowa, którego zbiory, znajdujące się budynku Czarnej Kamienicy, w znacznym stopniu zniszczono.

Wiele cennych dzieł zostało skradzionych w okresie okupacji niemieckiej. Z samych tylko zbiorów dawnego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w latach 1941-1944 skradziono około 18 000 książek (część z nich po wojnie odnaleziono na Śląsku i przewieziono do

Wrocławia), a z wchodzącego w skład Zakładu Muzeum im. Lubomirskich 25 rysunków Dürera. Szczególnym „wzięciem” cieszyły się wyroby rzemiosła artystycznego, zwłaszcza ze zbiorów dawnego Muzeum Historycznego i Muzeum Przemysłu Artystycznego.

Podczas okupacji sowieckiej i niemieckiej na ziemiach wschodnich zrabowano i zniszczono ponad 2000 rezydencji oraz parę tysięcy obiektów sakralnych.

27 lipca 1944 r. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego podpisał ze Związkiem Radzieckim porozumienie o wytyczeniu wschodnich granic Polski wzdłuż Bugu i Sanu. Kształt granic został ustalony ostatecznie w układzie podpisanym w Poczdamie. Przyłączenie terenów wschodnich II Rzeczypospolitej przez ZSRR spowodowało pozostawienie olbrzymiej liczby polskich dóbr kultury.

Niewielką liczbę dóbr kultury dopuszczaly umowy o repatriacji ludności, podpisane przez PKWN z Litewską SRR i Białoruską SRR (9 września) oraz z Ukraińską SRR (22 września). W Łucku, Wilnie i we Lwowie powołano Pełnomocników Rządu ds. Repatriacji.

Dawne Muzeum Przemysłu Artystycznego we Lwowie – repr. z: „Muzea Gminy Miasta Lwowa” Lwów 1929

ROZKAZ

Dowódcy Wojsk Frontu Białoruskiego

19 września roku 1935, Miasto Mińsk

1. We wszystkich miastach na terytorium, objętej przez oddziały Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej oraz w całości objętych przez oddziały «Związku Czerwony» z powołaniem Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej i ludności mieszkającej, na które zostały skierowane oddziały administracyjne, gospodarcze i kulturalno-światowe w tych miastach

2. Wykazami «Związku Czerwony» wyznaczając do oddziałów wyznaczonego przedsięwzięcia i inspekcji, powołano do obsługi ludności. Zobowiązuje władztwo natychmiast otworzyć dla pracy normalnej: magazyny, placowiska zdrowia i szkół, restauracje, fryzjerie, kina, kina i t. d.

Otworzyć przez normalną wyznaczoną siłą telefoniczną, pocztę, elektryczność i wodociągów.

3. Ustanowić funkcjonowanie na całej terytorium, zajętej przez oddziały Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej w miastach i wsiach, powołując do obsługi ludności (biura służby) z wyjątkiem pracy po upływie 24 godzin od chwili ogłoszenia rozkazu nastawiając go do obsługi pracy – być przystąpić do najwłaściwszej odpowiedzialności.

4. Wykazami ludności objętych miast, miasteczek, wsi i wsiółek do walki ze wszelkimi formami przestępstwa społecznego. Prowadzić do walki z przestępstwami społecznymi, oraz należy, które do przestępstwa społecznego osoby po upływie 24 godzin od chwili ogłoszenia rozkazu nastawiając go do obsługi pracy – być przystąpić do najwłaściwszej odpowiedzialności.

Wykazami ludności objętych miasteczek, wsi i wsiółek, nie dopuszczając i wykorzystując w celu narodzić przestępstwa i wystąpienia przestępstw i zginieć do oddziałów wyznaczonego przedsięwzięcia.

5. Wykazami ludności objętych miasteczek, wsi i wsiółek, nie dopuszczając i wykorzystując w celu narodzić przestępstwa i wystąpienia przestępstw i zginieć do oddziałów wyznaczonego przedsięwzięcia.

Wykazami ludności objętych miasteczek, wsi i wsiółek, nie dopuszczając i wykorzystując w celu narodzić przestępstwa i wystąpienia przestępstw i zginieć do oddziałów wyznaczonego przedsięwzięcia.

DO WÓDZCĄ WOJSK FRONTU BIAŁORUSKIEGO
KOMANDARUM 27 RANGI: M. KOWALOW

Rozkaz gen. Kowalowa

13 czerwca 1945 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki, powołując się na Pakt przyjaźni, wzajemnej pomocy i powojennej współpracy z 21 kwietnia 1945 r., wystąpiło do Ministerstwa Spraw Zagranicznych z prośbą o podjęcie starań o rewindykację polskich dóbr kultury z ZSRR. W piśmie tym stwierdzono, iż do Polski powinny wrócić zabytki stanowiące dorobek całego narodu, a które swoją istotą i charakterem nie są ściśle związane z dorobkiem kulturalnym narodów ukraińskiego, białoruskiego i litewskiego. Wymieniono tu m.in. pamiątki po polskich królach, wodzach i mężach stanu, militaria, zbiory prywatne Polaków, fundacje narodowe polskie, przeznaczone przez ich prywatnych założycieli – Polaków do pielęgnowania kultury polskiej.³

Podstawą podejmowanych działań mających na celu odzyskanie dóbr kultury była umowa między Polską i ZSRR w sprawie wynagrodzenia szkód wyrządzonych przez okupację niemiecką, zawarta 16 sierpnia 1945 r.

W połowie 1945 roku w Ministerstwie Kultury i Sztuki, w ramach Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, powstał Wydział (później Biuro) Rewindykacji i Odszkodowań, którym kierował Władysław Tomkiewicz. Natomiast opracowywaniem strat wojennych bibliotek, pod kierownictwem Józefa Grycza, zajmowało się Ministerstwo

Oświaty. Należy w tym miejscu zaznaczyć, iż informacje na temat strat wojennych zbierano przez cały okres okupacji. Materiały zebrane przez poszczególne departamenty Delegatury Rządu RP na Kraj przesyłano do Londynu.

Ministerstwo Oświaty i Ministerstwo Kultury i Sztuki, obok spraw związanych z odzyskaniem dóbr kultury zagrabionych podczas wojny przez Niemców, zajęły się też problemami dotyczącymi polskiego mienia pozostającego na terenach przyłączonych do ZSRR. Przewidywano repatriację całego polskiego majątku z terenów wschodnich. Z inspiracji Biura Rewindykacji i Odszkodowań powstał memoriał Ksawerego Piwockiego *Zasady ewakuacji dóbr kulturalnych polskich z terenów objętych przez ZSRR*. Był to jeden z najważniejszych memoriałów, obok opracowania Tadeusza Mańkowskiego *O rewindykacji zbiorów lwowskich* i *Memoriału w sprawie repatriacji archiwów, bibliotek oraz muzeów naukowo-artystycznych ze Lwowa i Wilna* autorstwa Franciszka Bujaka, Stefana Ingłota i Karola Badeckiego. W lipcu Wydział Bibliotek Ministerstwa Oświaty opracował memorandum w sprawie repatriacji bibliotek polskich z ziem wschodnich. Opracowania te zawierały wykazy zbiorów, które powinny podlegać repatriacji.

W. Bażan, wicepremier Ukraińskiej SRR jeszcze w 1945 roku podczas

Wnętrze Archiwum w budynku dawnego klasztoru OO. Bernardynów we Lwowie

Czarna Kamienica

przemówienia wygłoszonego na polach grunwaldzkich stwierdził, że całe polskie mienie kulturalne, które znajduje się na terytorium republiki ukraińskiej, będzie przekazane jeszcze w roku bieżącym. Wkrótce okazało się, że były to deklaracje bez pokrycia.

Jacek Miler
fot. autor

Przypisy:

1. Niemiecko-Sowiecki komunikat z dnia 18 września 1939 roku
2. Sukiennicki W.: Biała księga. Fakty i dokumenty z dwóch wojen światowych. Paryż 1964 r., s. 75
3. CDIA-Lwów, fond 859, op. 1, spr. 10. za: Początki sowjetyzacji Kresów Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (jesień 1939). Bydgoszcz 1997, s. 59.
4. 3. AAN, BRIO 387/71 s.11-14. w: Kowalski W.; Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury, Warszawa 1994, s.177-180.

Literatura:

1. Kowalski W.; Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury. Warszawa 1994
2. Matwijów M.; Walka o lwowskie dobra kultury. Warszawa-Wrocław 1997